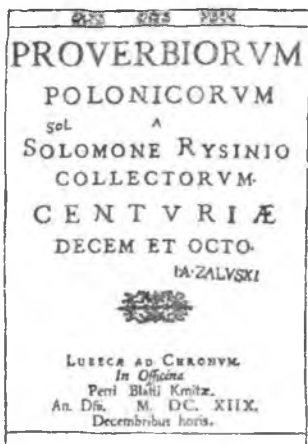

**БЕЛАРУСКІЯ ПРЫКАЗКІ Ў “PROVERBIORUM
POLONICORUM” (1618) САЛАМОНА РЫСІНЬСКАГА***

Зборнік “*Proverbiorum polonicorum*” (1618), што быў выдадзены на польскай мове з лацінскімі каментарамі, можа быць без сумненняў выкарыстаны ў якасці адной з найстаражытнейшых крыніц беларускай парэміялогіі (аналагічны погляд параўн. ШЕВЧЕНКО 1994), дзякуючы наяўнасці цэлага шэрага аб’ектыўных прычын. Па-першае, Саламон Рысінскі (Solomo Pantherus Leucorussus) – адзін з выбітных славянскіх асветнікаў канца XVI і пачатку XVII стагоддзяў – нарадзіўся і большую частку свайго жыцця пражыў на тэрыторыі Беларусі, этнічна самавызначаў сябе як “беларус” (Leucorussus), а гэта значыць выдатна ведаў тагачасную беларускую культуру і быў добра знаёмы з беларускімі прыказкамі. Па-другое, у зборніку апрача ўласна польскіх змешчана таксама шмат і інтэрнацыянальных, і агульнаславянскіх, і ўсходнеславянскіх парэмій. Менавіта таму вызначаць паходжанне і сферу ўжывання парэміялагічных адзінак, якія складаюць зборнік, толькі паводле яго назвы нельга.

У сучаснай беларускай парэміялогіі распаўсюджана меркаванне, што пры аналізе матэрыялаў Саламона Рысінскага шмат у якіх выпадках бывае “вельмі цяжка вызначыць, якія з тэкстаў запісаны ім на Беларусі, якія вядомы абодвум народам і якія наогул выпадкова трапілі ў зборнік” (ГРЫНЬЛАТ 1976: 11). Аднак гэтая праблема ў пэўнай ступені вырашальная, калі паслядоўна супастаўляць зборнік Саламона Рысінскага з польскімі і беларускімі парэміяграфічнымі крыніцамі XVII – XX стагоддзяў. Амаль вычарпальна адпаведныя польскія паралелі адлюстраваны ў фундаментальным выданні NOWA KSIĘGA

* Напісана спецыяльна для часопіса “КРАЙ = KRAJ” (даслана ў рэдакцыю 12 сакавіка 2003 г.).

PRZYSŁÓW 1969–1978, некаторыя беларускія паралелі змешчаны ў працы ПОРЕЦКИЙ 1983: 52–54, 143–149.

Пэўная колькасць парэмій са зборніка Саламона Рысінскага захавалася дагэтуль і шырока распаўсюджана ў сучаснай беларускай мове. Натуральна, сярод іх ёсць і запазычанні з польскай мовы, і агульныя для польскай і беларускай моў прыказкі, і агульнаславянскія парэміі, і інтэрнацыяналізмы. Ёсць і невялікая колькасць уласна беларускіх прыказак (у тым ліку і запазычаных у польскую мову). Усё гэта з’яўляецца дастатковай падставай меркаваць, што зборнік Саламона Рысінскага – гэта першая парэміяграфічная крыніца прыказак, якія ўжываліся на тэрыторыі Беларусі з канца XVI – пачатку XVII стагоддзяў і ўвайшлі ў сучасную беларускую мову.

Парэміялагічны матэрыял зборніка Саламона Рысінскага ў гэтых адносінах (асабліва з пункту гледжання гісторыі беларускай мовы) дагэтуль застаецца недаследаваным, асобныя тэксталагічныя супастаўленні можна знайсці толькі ў працы ПОРЕЦКИЙ 1983: 52–54, 143–149. Не падаюцца спасылкі на зборнік Саламона Рысінскага і ў слоўніку І.Я.Лепешава і М.А.Якалцэвіч, аўтары якога карыстаюцца фармальным падыходам да вызначэння найстаражытнейшай друкаванай крыніцы беларускай парэміялогіі толькі паводле яе назвы і памылкова лічаць першай публікацыяй беларускіх прыказак тая 50 адзінак, што змясціў у сваёй кнізе “Białoruś” (1840) А.Рыпінскі (гл. ЛЕПЕШАЎ, ЯКАЛЦЭВІЧ [1996] 2002: 19).

У найноўшым тлумачальным “Слоўніку беларускіх прыказак” ([1996] 2002) І.Я.Лепешава і М.А.Якалцэвіч змяшчаецца шмат парэмій, якія сустракаюцца і ў першым у славянскім свеце друкаваным зборніку прыказак і прымавак “*Proverbiorum polonicorum*” (1618) Саламона Рысінскага (RYSIŃSKI 1618), г.зн. функцыянуюць у беларускай мове на працягу амаль чатырох апошніх стагоддзяў. Параўн. наступныя вядомыя парэміі, якія цалкам захавалі свой лексічна-граматычны склад (тут і далей прыказкі са зборніка RYSIŃSKI 1618 падаюцца паводле графікі і арфаграфіі так, як і ў NOWA KSIĘGA PRZYSŁÓW 1969–1978): *Ад прыбытку галава не баліць* ⇐ *Z przybytku głowa nie boli* (cnt. 18, № 16); *Ахвота горш за няволю* ⇐ *Ochota gorsza niż niewola* (cnt. 12, № 36 [a]); *Бог тройцу любіць* ⇐ *Bóg trójcę lubi* (cnt. 1, № 49); *Госць у дом, бог у дом* ⇐ *Gość w dom, Bóg w dom* (cnt. 4, № 34); *Дай Божа ў добры час сказаць, а ў ліхі (нядобры) памаўчаць* ⇐ *Daj Boże w dobry czas mówić, a we zły milczeć* (cnt. 3, № 10); *Добрае*

далёка чуваць, а дрэннае яшчэ далей \Leftarrow *Dobre daleko slychać, a zle jeszcze dalej* (cnt. 2, № 90); *На злодзеі шапка гарыць* \Leftarrow *Na złodzieju czapka gore* (cnt. 11, № 33); *На каго Бог, на таго і людзі* \Leftarrow *Na kogo Bóg, na tego i ludzie* (cnt. 10, № 25); *Хто апарыцца на малацэ, той і на ваду дзьмухае* \Leftarrow *Kto się na mleku sparzy, ten na wodę dmucha* (cnt. 5, № 41); *Чым далей у лес, тым болей дроў* \Leftarrow *Im dalej w las, tym więcej drew* (cnt. 4, № 62); *Што галава, то розум* \Leftarrow *Co głowa, to rozum* (cnt. 2, № 16); *Што край, то абычай* \Leftarrow *Co kraj, to obyczaj* (cnt. 1, № 91) і да т.п.

З 1800 прыказак у зборніку Саламона Рысінскага каля 300 адзінак сустракаецца ў фундаментальным зборніку М.Федароўскага “*Lud białoruski na Rusi Litewskiej: Materiały do etnografii słowiańskiej, zgromadzone w latach 1877–1905*” (FEDEROWSKI 1935), а да пачатку ХХ стагоддзя, мяркуючы па матэрыялах “*Сборника белорусских пословиц*” (НОСОВИЧЬ 1874) і збораў іншых аўтараў, захавалася больш за 500 прыказак (паводле ПОРЕЦКИЙ 1983: 52). Многія з гэтых парэмій, паводле дадзеных зборніка Ф.М.Янкоўскага “*Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*” ([1957] 1992), ужываюцца ў беларускай мове і па сённяшні дзень.

Усяго ў “*Proverbiorum polonicorum*” (1618) Саламона Рысінскага і ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (паводле тлумачальных слоўнікаў ШКРАБА, ШКРАБА 1987 і ЛЕПЕШАЎ, ЯКАЛЦЭВІЧ [1996] 2002) супадае каля 120 прыказак (без уліку іх варыянтаў). Яны складаюць ядро асноўнага парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы, пад якім трэба разумець корпус тых прыказак і прымавак, што з’яўляюцца ўжывальнымі, а г.зн. і эпістэмалагічна актуальнымі для носьбітаў мовы на працягу найбольш доўгага часу яе функцыянавання і па сённяшні дзень (параўн. ИВАНОВ 2001, а таксама IWANOU 2002). Гэтыя 120 парэмій з’яўляюцца, відаць, аднымі з самых старажытных беларускіх прыказак (ужываюцца ў беларускай мове, прынамсі, пачынаючы з канца XVI – пачатку XVII стагоддзя). Параўн.:

[1] *Ад прыбытку галава не баліць – Z przybytku głowa nie boli* (cnt. 18, № 16).

[2] *Адзін дурань можа задаць (задасць) столькі пытанняў, што дзесяць (сем) разумных не адкажуць – Jeden głupi dziesięciu mądrych zwiędzie, a dziesięć mądrych, jednego głupiego nie* (cnt. 5, № 28).

[3] *Адна бяда не ходзіць <другую за сабою водзіць> або Бяда адна не ходзіць <за сабою другую водзіць> або Адна бяда не ідзе, другую за сабою вядзе – Jedna nędza nie dokuczy* (cnt. 4, № 60).

[4] *Адна ластаўка вясны не робіць – Jedna jaskółka nie przynosi wiosny* (cnt. 5, № 22).

[5] *Аднаму густа, а другому пуста або Каму густа, <a> каму пуста – Jednetu pazbut, a drugietu nic (cnt. 5, № 38).*

[6] *Апёкшыся на малацэ, <i> на ваду дзьмеш (дзьмухаеш) або Хто апарыцца на малацэ, той і на ваду дзьмухае або Апёкся на малацэ, дык і на холодную ваду дзьмуць будзеш або Апёкшыся малаком, ваду студзяць – Kto się na mleku sparzy, ten na wodę dmucha (cnt. 5, № 41).*

[7] *Ахвота горш за няволю – Ochota gorsza niż niewola (cnt. 12, № 36 [a]).*

[8] *Баба з воза – кабыле (каню) лягчэй або Баба з калёс – калёсам (каню) лягчэй – Baba z woza, kołom lżej (cnt. 1, № 18).*

[9] *Багаты дзівіцца, чым бедны жывіцца або Няхай багаты дзівіцца, чым бедны жывіцца – Bogaty się dziwuje, czym się żebrak gnaruje (cnt. 1, № 56) або Bogaty się dziwi, czym się chudzi na żywi (cnt. 1, № 57).*

[10] *Без працы не будзеш есці коляцы (калачы) – Bez prace nie będą kolacze (cnt. 1, № 28).*

[11] *Беражонага <i> бог беражэ або Сцеражонага <i> бог сцеражэ – Strzeżonego i Bóg strzeże (cnt. 14, № 33).*

[12] *Бог не роўна дзеліць – Niejednako Pan Bóg daje, jednemu gęś, drugiemu jaje (cnt. 10, № 7).*

[13] *Бог тройцу любіць – Bóg trójcę lubi (cnt. 1, № 49).*

[14] *Бяда не на лесе, а на людзях ходзіць – Nie po drzewie przygoda chodzi, po ludziach (cnt. 9, № 65).*

[15] *Вады не засіліш не паварушыўшыся, рыбкі не зловіш не намачыўшыся – Trzeba się zmaczać, kto chce ryby łowić (cnt. 16, № 1).*

[16] *Ваўкоў (ваўка, воўка) баяцца – у лес не хадзіць – Wojąc się wilka, do lasa nie iść (cnt. 1, № 58), параўн.: Przed trzaskiem do lasa nie iść (cnt. 12, № 37 [b]).*

[17] *Ведае (Знае) кошка, чыё сала з’ела – Wie pies, czyje sadło zjadł (cnt. 16, № 56).*

[18] *Воран ворану вачэй (вока) не выдзеўбе (не выключе, не клюе) або Груган гругану вачэй (вока) не выдзеўбе (не дзяўбе, не клюе) або Крумкач крумкачу вока не выдзеўбе – Kruk krukowi nigdy oka nie wykluje (cnt. 5, № 56).*

[19] *Воўк і лічанае бярэ – Bierze wilk i liczone (cnt. 1, № 33).*

[20] *Воўчае насенне (Воўчы дух) да лесу цягне – Ciągnie wilka przyrodzenie do lasa (cnt. 2, № 65).*

[21] *Галавою (ілбом) сцяны (сцяну, муру, мур) не праб’еш – Trudno muru głową przebić (cnt. 15, № 75).*

[22] Галоднай куме хлеб (сыр) на ўме – *Głodnetu chleb na myśli* (cnt. 3, N° 89).

[23] Голому разбой не страшан (не страшны) або Голы разбою не баіцца – *Nie straszny nagietu rozbój* (cnt. 10, N° 55).

[24] Гора табе воле, калі цябе карова коле – *Biada temu domowi, gdzie krowa dobada wołowi* (cnt. 1, N° 79).

[25] Госць мала бывае (гасцюе), ды багата (многа, шмат) бачыць – *Więcej gość za godzinę w cudzym domu ujrzy niż gospodarz za rok* (cnt. 16, N° 98) або *Gość, na jedną noc w cudzym domu zostawszy, kolek w ścianę wbije* (cnt. 4, N° 45).

[26] Госць у дом, бог у дом – *Gość w dom, Bóg w dom* (cnt. 4, N° 34).

[27] Да бога высока, да пана (да цара) далёка або Да цара далёка, а да бога высока – *Bóg wysoko, a przyjaciel daleko* (cnt. 1, N° 47).

[28] Да пары збан (жбан) ваду носіць <ручка (вушка) адарвецца – збан наб'ецца> – *Do czasu zbanek wodę nosi* (cnt. 2, N° 86).

[29] Дай божа ў добры час сказаць, а ў ліхі (нядобры) памаўчаць – *Daj Boże w dobry czas mówić, a we zły milczeć* (cnt. 3, N° 10).

[30] Дараванаму (дарованаму, дармаволу) каню ў зубы не глядзяць – *Darowanemu koniowi nie patrzę w zęby* (cnt. 2, N° 87).

[31] Дарагая (дорага) лыжка к абеду – *Nie w czas łyżka po obiedzie* (cnt. 9, N° 39).

[32] Дзе коратка (тонка), там ірвецца (і рвецца) – *Gdzie cienko, tam się rwie* (cnt. 3, N° 99).

[33] Дзе чорт <сам> не зможа (не можа, няйме), там (туды) бабу паіле – *Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle* (cnt. 4, N° 2).

[34] Дзіравага меха (мяшка) не напоўніш (не напхаеш) – *Dziurawego woru trudno napchać* (cnt. 3, N° 37).

[35] Дзіця не плача, матка (маці) не дагадаецца або Пакуль дзіця не заплача, маці не дагадаецца – *Dziecię nie płacze, matka nie wie, czego potrzebuje* (cnt. 3, N° 50).

[36] Добрае далёка чуваць <а дрэннае яшчэ далей> – *Dobre daleko slychać, a złe jeszcze dalej* (cnt. 2, N° 90) або *Dobre długo się pamięta, a złe jeszcze dłużej* (cnt. 2, N° 89).

[37] Дружба (прыяцель) пазнаецца ў няшчасці – *I w szwachach przyjaciela poznać* (cnt. 17, N° 81).

[38] Дурняў не аруць, не сеюць, яны самі родзяцца – *Nie trzeba głupich siać, sami się rodzą* (cnt. 10, N° 38).

[39] Жывём (Жыву) як <той> гарох пры дарозе – хто ідзе, той і скубе – *Ma się jako groch przy drodze* (cnt. 8, N° 77).

[40] *За багацце розуму не купіш – Kto z przyrodzenia głupi, i w Paryżu sobie rozumu nie kupi (cnt. 5, N° 73).*

[41] *Загляне сонца <i> у наша аконца – Będzie też słońce przed naszymi wrotami (cnt. 1, N° 22).*

[42] *Захацеўшы сабаку выцяць (ударыць), кій (палку) знойдзеш або Захочаш сабаку выцяць (ударыць) – кій (палку) знойдзеш або Калі захочаш сабаку выцяць, то кій знойдзеш – Łacno o kij, kto chce psa bić (cnt. 8, N° 7).*

[43] *З вачэй (З воч) далоў і з сэрца вон – Co z oczu, to z myśli (cnt. 2, N° 7).*

[44] *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае> або З вялікае хмары малы дождж – Z wielkiej chmury mały deszcz (cnt. 18, N° 18).*

[45] *Злодзей хоць вузлы пакіне, а агонь усё забярэ – Złodziej, bywszy w domu, kątę zostawi, a ogień, kiedy przyjdzie, wszystko pobierze (cnt. 18, N° 93).*

[46] *З чужога воза і сярод (у) балота (броду, гразі) злазь (злазяць, злезеш) – Z cudzego konia i wśród błota zsiadaj (cnt. 18, N° 27).*

[47] *З якою лысінкай цёлка нарадзілася, з такой і здохне або Лысае цялятка і здохне з лысінкай або Урадзілася цяля з белаю лапінкаю на лбе, так яно і памрэ або Уродзіцца цяля з лысінкаю, то і з лысінкаю здохне або Як (калі) удасца жарабё (бычок) з лысінкай, дык і здохне (састарэе) з лысінкай (такім) – Co się лыso urodzi, лыso zginie (cnt. 2, N° 9).*

[48] *<I> адтуль гарача (гарачо), <i> адтуль боляча (бялячо) – Tu gore, tu boli (cnt. 15, N° 87).*

[49] *<I> бога хвалі і чорта не гняві – Bogu służ, a diabła nie gniewaj (cnt. 1, N° 50).*

[50] *I ваўкі сытыя, і авечкі (козы) цэлыя – I wilk syt, i owce całe (cnt. 4, N° 59).*

[51] *<I> рада б душа ў рай, ды грахі не пускаюць або <I> рад бы ў рай, ды грахі не пускаюць або Хацела б душа ў рай, ды грахі не пускаюць або Хацеў бы ў рай, ды грахі не пускаюць – Rada by dusza do raju, ale grzechy nie puszczają (cnt. 14, N° 18).*

[52] *<I> сам не гам і другому не дам або Як сабака на сене – і сам не гам і другому не дам – Wy pies na sianie, sam go nie je, a krowie go nie da (cnt. 1, N° 69).*

[53] *Калі (Як) тонішся, дык (то) за брытву ўхонішся (хонішся) або Хто тоніцца, той за брытву хоніцца – Kto tonie i gołego się miecza chwyta (cnt. 5, N° 58).*

[54] *Калі не пераскочыў, не кажы гоп або Не кажы гоп, не пераскочыўшы або Не кажы гоп, пакуль не пераскочыў (не пераскочыш) або Не пераскочыў (не пераскочыўшы), не кажы гоп – Nie mów hop, aż przeskoczysz (cnt. 9, N° 48).*

[55] *Канейка рубель беражэ – Świąty to grosz, co kopy strzeże (cnt. 14, N° 57).*

[56] *Клін клінам выбіваюць (выганяюць) або Клін выбіваецца клінам – Klin klinet wybić (cnt. 6, N° 1).*

[57] *Кожны (усякі) чорт на сваё кола ваду цягне – Każdy tłynarz na swoje koło wodę prowadzi (cnt. 5, N° 54).*

[58] *Конь на чатырох нагах <і то> спатыкаецца або У каня чатыры нагі, і той спатыкаецца – Koń na czterech nogach, a usterka się (cnt. 9, N° 100).*

[59] *Ласка панская на дохлым (на рабым) кані едзе – Łaska pańska na pstrym koniku jeździ (cnt. 8, N° 17).*

[60] *Маладое піва заўсёды шуміць – Ustoi się jak młode piwo za czasem (cnt. 16, N° 39).*

[61] *На адным месцы і камень <мохам> абрасае – Na miejscu kamuk mchem obrasta (cnt. 9, N° 96).*

[62] *На воўка памоўка, а мядзведзь цішком – Na wilka okrzyk, a niedźwiedz pszczoły drze (cnt. 11, N° 25).*

[63] *На злодзеі шапка гарыць – Na złodzieju czapka gore (cnt. 11, N° 33).*

[64] *На каго бог, на таго і людзі – Na kogo Bóg, na tego i ludzie (cnt. 10, N° 25).*

[65] *На лаўца і звер бяжыць – Na łowca zwierz (cnt. 11, N° 7).*

[66] *На пахілае дрэва (на пахілую вярбу) козы скачуць – Na pochyle drzewo i kozy lata (cnt. 9, N° 52).*

[67] *На сваім сметніку і верабей (невень) гаспадар – Każdy pies na swych śmieciach śmielszy (cnt. 6, N° 33) або Śmielszy kur na swoich śmieciach niż na cudzych wrotach (cnt. 15, N° 35).*

[68] *На табе, божа (нябожа), што мне (нам) нягожа – Nę, tobie, nieboże, co mnie nie może (cnt. 9, N° 88).*

[69] *На чым вазку (возе, коніку) едзеш, таму і песеньку (песенькі, песню) вядзі (ней, спявай) – Kto na czym wózku jeździ, tego piosnkę śpiewa (cnt. 6, N° 23).*

[70] *Найшла (наскочыла) кася на камень – Trafila kosa na kamień (cnt. 15, N° 53).*

[71] *Насіў воўк, панеслі і ваўка (воўка) або Цягаў (Цягнуў) воўк, пацягнулі і воўка – Nosi wilk, ale poniosą i wilka (cnt. 10, N° 13).*

[72] Начная зязюля (зязюлька) дзённую перакукуе – *Nosna gżegżółka zawsze dzieńną przekiuka* (cnt. 11, № 75).

[73] Не адразу Вільня (Масква) будавалася – *Nie za jeden dzień Kraków zbudowano* (cnt. 9, № 56).

[74] Не канай другому яму, сам у яе ўвалішся або Хто пад кім яму канае, часта сам у яе ўпадае – *Kto pod kim dołek kopa, sam weń wradnie* (cnt. 5, № 88).

[75] Не лезь, жаба, туды, дзе коней куюць – *Koniowi nogę kuia, a żaba też swojej nadstawia* (cnt. 6, № 43).

[76] Не мела баба клопату, <дык> купіла парася – *Nie miała baba kłopotu i kupiła sobie parszywe prosię* (cnt. 9, № 54).

[77] Не плаціць багаты, а вінаваты – *Nie płaci bogaty, płaci winowaty* (cnt. 9, № 80).

[78] Не пытайся ў старога, а пытайся ў бывалага ⇐ *Nie pytaj starego, pytaj buwalego* (cnt. Appen., № 29).

[79] Не такі (Не так) чорт страшны, як яго малююць – *Nie tak szpetny diabeł, jako go malują* (cnt. 11, № 36) або *Nie tak lew srogi, jako go malują* (cnt. 11, № 37).

[80] Не ўсё тое золата, што блішчыць – *Nie wszystko to złoto, co się świeci* (cnt. 9, № 41).

[81] Не шукаючы, не знойдзеш – *Nie biegasz – nie masz; nie szukasz – nie znajdziesz* (cnt. 11, № 19).

[82] Ні села, ні пала, захацела баба сала або Ні села, ні пала, дай, баба, сала – *Ni siadło, ni padło* (cnt. 11, № 26).

[83] Павінную галаву <i> меч не сячэ – *Pokornej głowy miecz nie siecze* (cnt. 13, № 54).

[84] Памалу едучы, далей будзеш або Паціху (Цішэй) едзеш – далей будзеш – *Pomału idąc, dalej zajdziesz* (cnt. 13, № 57).

[85] Панскае вока каня гадуе (тучыць) – *Oko pańskie tuczy konia* (cnt. 12, № 15).

[86] Пань б'юцца, а ў мужыкоў чубы трашчаць – *Kiedy panowie za łeb chodzą, tedy u poddanych włosy trzeszczą* (cnt. 6, № 21).

[87] Пасмяяўся гаршчок з катла <агледзеўся – і сам чорны> – *Kociel garcowi przygania, a oba smolą* (cnt. 5, № 45).

[88] Першага торгу не мінай ⇐ *Pierwszego targu nigdy nie opuszczaj* (cnt. 13, № 71).

[89] Першая жонка ад бога, другая ад людзей, а трэцяя ад чорта – *Pierwsza żona od Boga, druga od ludzi, trzecia od diabła* (cnt. 12, № 52).

[90] Пра воўка (Аб воўку) памоўка, а ён <і сам> тут – *O wilku mówią, a wilk przede drzwiami* (cnt. 12, № 22).

[91] *Рука руку мое – Ręka rękę tnywa, noga nogę wspiera* (cnt. 14, № 4).

[92] *Сава не прывядзе (не родзіць) сакала <а такога ж чорта, як сама> – Nie urodzi sowa sokola* (cnt. 10, № 5).

[93] *Скрыплівае (скрыпучае) дрэва доўга скрыпіць (стаіць) або Скрыпучае дрэва жывучае або Скрыпучая вярба два вякі жыве – Drzewo, które skrzypi, dłużej w lesie stoi* (cnt. 3, № 56).

[94] *Скупы два разы траціць або Скупы плаціць двойчы – Skary dwa razy płaci* (cnt. 14, № 60).

[95] *Славен бубен за гарамі – Głośny bęben za górą, a kiedy do nas przyjdzie, alić jak pudelko* (cnt. 4, № 29).

[96] *Сямёра аднаго не чакаюць – Napisano u białego lwa, nie czekają na jednego dwa* (cnt. 10, № 10).

[97] *У бабы валасы доўгія (волас доўгі), а памяць кароткая (розум кароткі) – U Białych głów długie włosy, a rozum krótki* (cnt. 16, № 44).

[98] *У страху вочы вялікія – U stracha wielkie oczy* (cnt. 16, № 13).

[99] *Усюды добра, а дома лепей – Wszędzie dobrze, ale doma najlejiej* (cnt. 17, № 47), параўн.: *Mile doma* (cnt. 8, № 96).

[100] *Хвароба <нікога> не красіць – Choroba nie piastuje* (cnt. 2, № 2).

[101] *Хто дужшы, той прутшы – Kto duższy, ten lepszy* (cnt. 6, № 97).

[102] *Хто мажа, той і едзе – Kto smaruje, jedzie* (cnt. 6, № 11).

[103] *Хто любіць папа, хто пападдзю, хто панову дачку – Jednetu się pop podobą, a drugietu popadia* (cnt. 5, № 9).

[104] *Хто не нараджаецца, той не памірае – Kto się nie rodzi, ten nie umiera* (cnt. 7, № 85).

[105] *Хто позна ходзіць, <той> сам сабе шкодзіць – Kto nierychło chodzi, ten sam sobie szkodzi* (cnt. 5, № 66).

[106] *Хто пытае, той не блудзіць – Kto pyta, nie błądzi* (cnt. 5, № 72).

[107] *Хто рана ўстае, таму <і> бог дае – Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje* (cnt. 5, № 97), параўн.: *Nie ranoś wstał, nie będziesz miał* (cnt. 11, № 32).

[108] *Хто старое памяне (успамяне, успомніць), таму вока вон або Хто старое памяне, таму распёкшы палец ды ў вока – Kto rijańe rzeczy wspomni, wrzecionet mi oko wykłuć* (cnt. 7, № 26).

[109] *Цераз сілу і конь не цягне – I koń nad siłę nie skoczy* (cnt. 4, № 68).

[110] Ціха вада берагі мые або Ціхая вада грэблю рве – *Cicha woda brzegi podrywa* (cnt. 1, № 96).

[111] Ціхая свіння глыбока канае (рые) або Ціхая свіння глыбокі карань рые – *Ropira świnka głęboko w ziemi ryje* (cnt. 12, № 54).

[112] Чалавек марыць, а бог уладарыць або Чалавек мяркуе, а бог распараджаецца (не чые) – *Człowiek tak, a Bóg inaczej* (cnt. 2, № 14).

[113] Чым далей у лес, тым болей (больш) дроў – *Im dalej w las, tym więcej drew* (cnt. 4, № 62).

[114] Што <ні> галава, то <і> розум – *Co głowa, to rozum* (cnt. 2, № 16).

[115] Што <ні> край, то <і (свой)> абычай (звычай) – *Co kraj, to obyczaj* (cnt. 1, № 91).

[116] Шыла ў мяху (у мяшку) не схавает (не ўтоіць) – *Nie zatai się szydło w worku* (cnt. 9, № 78).

[117] Яблык ад яблыні недалёка коціцца (падае) або Яблык ад яблыні далёка не адкоціцца (не коціцца) – *Niedaleko drzewa jabłko radnie* (cnt. 10, № 1).

[118] Як бог захоча (хоча) пакараць каго (чалавека), то (дык) адбярэ ў яго розум (таго назбаўляе розуму) – *Kiedy kogo Bóg chce skarać, tedy mu rozum odejmie* (cnt. 7, № 44).

[119] Як пасцелешся, так і выцінешся – *Jako sobie pościesz, tak się wyśpisz* (cnt. 4, № 69).

Пры вылучэнні адзінак асноўнага парэміялагічнага фонду мовы трэба вырашыць дзве вельмі істотныя праблемы.

Першая з іх звязана з магчымай адсутнасцю фіксацыі той ці іншай старажытнай, але дагэтуль эпістэмалагічна актуальнай прыказкі ў найноўшых парэміяграфічных крыніцах (не раней другой паловы ХХ стагоддзя). Так, у глумачальным слоўніку ЛЕПЕШАЎ, ЯКАЛЦЭВІЧ [1996] 2002 няма шэрага прыказак, якія шырока распаўсюджаны ў сучаснай беларускай мове (паводле зборніка Ф.М.Янкоўскага БЕЛАРУСКІЯ ПРЫКАЗКІ [1957] 1992 і глумачальнага слоўніка ШКРАБА, ШКРАБА 1987) і зафіксаваны ў зборніку RYSIŃSKI 1618. Параўн.: *Ад хатняга злодзея не ўсцеражэшся* (а таксама *Хатняга злодзея не ўпільнуеш*) ⇐ *Domowego złodzieja nikt się nie ustrzeże* (cnt. 3, № 9); *Ва ўсім трэба захоўваць меру* ⇐ *Miara we wszystkim ma być zachowana* (cnt. 8, № 98); *Грошы ўсё могуць* або *Чаго грошы не зрабляць* ⇐ *Pieniądze wszystko mogą* (cnt. 12, № 73); *Гультаю(-ям) заўсёды свята* ⇐ *U leniwych zawsze święto* (cnt. 16, № 22); *Дарога на канцы языка* або *Няведаная дарога на канцы языка* ⇐ *Na końcu języka droga* (cnt. 11, № 68); *3 аднаго вала дзвюх скур не дзяруць* ⇐ *Trudno z jednego wolu dwie skóry*

zdrzeć (снт. 15, 49); *Знаць птушку па пер'ю* або *Па пер'і птушку пазнаюць* \Leftarrow *Znać ptaka po pierzu* (снт. 18, № 10); *І ваўкі сьтыя, і авечкі (коззы) цэлыя* \Leftarrow *I wilk syt, i owce cale* (снт. 4, № 59); *Каму суджана навесіцца, той не ўтоне* або *Каму суджана вісець, той не ўтопіцца* \Leftarrow *Nie utonie, co ta wisieć* (снт. 10, № 29); *Не кіем, а (дык) палкаю* або *Не кіем, дык палкаю – адною паганялкаю* або *Не палкаю, дык кіем* або *Ці кіем ці палкаю – усё роўна* \Leftarrow *Nie kij, ale drewno* (снт. 10, № 56); *Не пытайся ў старога, а пытайся ў бывалага* \Leftarrow *Nie pytaj starego, pytaj bywalego* (снт. Appen., № 29); *Не чыні другому таго, што табе не міла* \Leftarrow *Co tobie niemilo, tego drugiemu nie czyń* (снт. 2, № 38); *Першага торгу не мінай* \Leftarrow *Pierwszego targu nigdy nie opuszczaj* (снт. 13, № 71); *У кія два канцы* або *У кіі два канцы і абодва б'юць* або *У кіі два канцы: адзін на мне, а другі на табе* \Leftarrow *U kija dwa końca* (снт. 16, № 27) і да т.п.

Адсутнасць фіксацыі той ці іншай парэміі ў наш час можа сведчыць як аб яе выхадзе з ужывання ўвогуле, так і аб яе выхадзе толькі з актыўнага запасу парэміялагічных адзінак мовы (цалкам ці толькі літаратурнай формы яе існавання) на дадзеным этапе яе гістарычнага развіцця. Таму асноўны парэміялагічны фонд мовы мэтазгодна апісваць у выглядзе палёвай структуры, якая мае ў дыхранічнай перспектыве сваё ядро і сваю перыферыю.

Галоўнымі крыніцамі фактычнага матэрыялу пры вызначэнні ядра асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы могуць быць толькі тыя парэміяграфічныя крыніцы, якія з'яўляюцца найбольш рэпрэзентацыйнымі як па колькасці, так і па прынцыпах адбору адзінак, і дакладна адлюстроўваюць стан беларускай мовы ў розныя перыяды яе гісторыі. Да такіх крыніц, акрамя згаданых вышэй, можна аднесці таксама некаторыя зборнікі беларускіх прыказак XIX – першай паловы XX стагоддзя (РОМАНОВЬ 1886, ЛЯЦКІЙ 1898 і інш.), даведнікі “Прыказкі і прымаўкі” (1976) М.Я.Грынблата, “Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі” ([1958] 1974) Я.Н.Рапановіча і тлумачальны слоўнік “Прыказкі і прамаўкі” ([2000] 2002) А.С.Аксамітава.

Другая праблема, якая ўзнікае пры вылучэнні адзінак асноўнага парэміялагічнага фонду мовы, звязана з наяўнасцю вялікай колькасці разнастайных структурных варыяцый адной і той жа парэміі ў розныя гістарычныя перыяды развіцця мовы. Аналіз структурных змяненняў знешняй формы адзінак асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы мае значную цікавасць з пункту гледжання вывучэння прычын і характару гістарычных змяненняў беларускай моўнай афарыстыкі,

структурных асаблівасцей функцыянавання прыказак у маўленні, крытэрыяў іх цэласнасці як знакавых адзінак мовы.

Структурныя мадыфікацыі адной і той жа парэміі ў яе філагенезе можна разглядаць як дыяхранічную парадыгму, дэтэрмінаваную нязменнасцю семантыкі дадзенай парэміі на ўсім працягу гістарычнага развіцця мовы. Пры гэтым лексічна-граматычная форма прыказкі, зразумела, можа змяняцца, але толькі неістотна, не дасягаючы той мяжы, калі парушаецца сіметрыя плана выяўлення і плана зместу моўнай адзінкі (як у дыяхраніі, так і ў сінхраніі). Параўн. (паводле тлумачальнага слоўніка ЛЕПЕШАЎ, ЯКАЛЦЭВІЧ [1996] 2002 і зборніка RYSIŃSKI 1618): *Аднаму густа, а другому пуста* або *Каму густа, <a> каму пуста* \Leftarrow *Jednetu nazbyt, a drugiemu nic* (cnt. 5, № 38); *Бог не роўна дзеліць* \Leftarrow *Niejednako Pan Bóg daje, jednetu geś, drugiemu jaje* (cnt. 10, № 7); *Воўчае насенне (Воўчы дух) да лесу цягне* \Leftarrow *Ciągnie wilka przyrodzenie do lasa* (cnt. 2, № 65); *Дарагая (дарага) лыжка к абеду* \Leftarrow *Nie w czas łyżka po obiedzie* (cnt. 9, № 39); *За багацце розуму не купіш* \Leftarrow *Kto z przyrodzenia głupi, i w Paryżu sobie rozumu nie kupi* (cnt. 5, № 73); *На сваім сметніку і верабей (невень) гаспадар* \Leftarrow *Każdy pies na swych śmieciach śmielszy* (cnt. 6, № 33) або *Śmielszy kur na swoich śmieciach niż na cudzych wrotach* (cnt. 15, № 35); *Не лезь, жаба, туды, дзе коней куюць* \Leftarrow *Koniowi nogę kują, a żaba też swojej nadstawia* (cnt. 6, № 43); *Чалавек марыць, а бог уладарыць* або *Чалавек мяркуе, а бог распараджаецца (не чуе)* \Leftarrow *Człowiek tak, a Bóg inaczej* (cnt. 2, № 14) і да т.п.

У адваротным выпадку мы маем справу з перафразаванымі прыказкамі, не сінанімічнымі зыходным парэміям. Параўн.: *Хто старое памяне (успамяне, успомніць), таму вока вон ці Хто старое памяне, таму распякшы палец ды ў вока* (ЛЕПЕШАЎ, ЯКАЛЦЭВІЧ [1996] 2002: 414–415) і *Kto pijane rzeczy wspomni, wrzecionem mi oko wykluc* (RYSIŃSKI 1618: cnt. 7, № 26) і да т.п.

Гэта могуць быць таксама ўвогуле дзве генетычна розныя адзінкі (незалежна ад магчымых частковых лексічна-граматычных супадзенняў), якія могуць быць як сінанімічныя, так і не сінанімічныя. Параўн.: *Ад смерці не адкупішся* (ЛЕПЕШАЎ, ЯКАЛЦЭВІЧ [1996] 2002: 51) сінанімічнае *Śmierci żaden się nie wywierci* (RYSIŃSKI 1618: cnt. 14, № 88); *Стары друг лепш за новых двух* (ШКРАБА, ШКРАБА 1987: 219) не сінанімічнае *Dla przyjaciela nowego нярэдка nie opuszczaj starego* (RYSIŃSKI 1618: cnt. 3, № 15) і да т.п. Яны нярэдка памылкова кваліфікуюцца ў парэміяграфічных выданнях як розныя гістарычныя формы адной і той жа прыказкі.

Лігатура

Аксамітаў А.С. Прыказкі і прымаўкі: Тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIX і XX стагоддзяў [2000] / Пад рэд. Я.Янушкевіча. 2-е выд., дапрац. Мінск, 2002.

Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы [1957] / Склаў Ф.М.Янкоўскі. 3-е выд., дапрац. і дап. Мінск, 1992.

Грынблат М.Я. Прыказкі і прымаўкі // Прыказкі і прымаўкі: У 2 кн. / Склад., сістэмац. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М.Я.Грынблат. Мінск, 1976. С. 5–48.

Іванов Е.Е. К определению понятия “основной паремиологический фонд” и его соотношение с “паремиологическим минимумом” языка // Русистика и белорусистика на рубеже веков: Тезисы докладов Международных научных чтений (25–26 октября 2001 г.). Могилев, 2001. С. 27–30.

Лепешёў І.Я., Якаўцэвіч М.А. Слоўнік беларускіх прыказак [1996]. Мінск, 2002.

Ляцкій Е.А. Матэрыялы для изучения творчества и быта брлоруссов: (Пословицы, поговорки, загадки). Москва, 1898.

Носовичь И.И. Сборник брлорусских пословиц. Санкт-Петербург, 1874.

Порецкий Я Соломон Рысинский: Solomo Pantherus Leucorussus. Конец XVI – начало XVII века. Минск, 1983.

Прыказкі і прымаўкі: У 2 кн. / Склад., сістэмац. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М.Я.Грынблат. Мінск, 1976.

Рапановіч Я.Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі [1958]. 2-е выд., перапр. і дап. Мінск, 1974.

Романовъ Е. Пословицы, поговорки, описательныя выражэнія // *Романовъ Е.* Брлорусскі зборнік. Кіеў, 1886. Т. 1: Губернія Могилевская. Вып. 1–2: ПРени, пословицы, загадки. С. 290–316.

Шевченко Г. И. Solomo Pantherus Leucorussus – первый белорусский паремиолог // Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии: Тезисы Международного симпозиума (сентябрь 1994 г.). Псков, 1994. С. 106–108.

Шкраба І.Р., Шкраба Р.В. Крынічнае слова: Беларускія прыказкі і прымаўкі. Мінск, 1987.

Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: (Materiały do etnografji słowiańskiej, zgromadzone w latach 1877–1905). Warszawa, 1935. Т. 4.

Iwanou J. О “паремиологическом минимуме” и “основном паремиологическом фонде” русского языка // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. Białystok, 2002. Т. VIII: Z języka i kultury pogranicza / Red. J.F.Nosowicz, K.Budrowska. S. 87–94.

Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: Т. I–IV / Red. J.Krzyżanowski. Warszawa, 1969–1978.

Rypiński A. Białoruś. Paris, 1840.

Rypiński S. Proverbiorum polonicorum centuriae decem et octo. Lubcz, 1618.